

סדר מכירת חמץ השנה – פסח תשפ"א

השנה- שערב פסח *י#ד בניסון) חל להיות ביום שבת קודש-
משנתנים כמה וכמה הלכות/ ביניהם – משתנה גם זמן מכירת חמץ- כפי שאסביר במאמר דלהלן/
ותחילה קצת רקע על #מכירת חמץ-# כדי שיובן מה משתנה השנה;

תולדות מכירת חמץ

פטנט המכירה לגוי איננו חדש. הוא כבר כתוב בתוספתא (מזמן המשנה), לגבי יהודי וגוי הנוסעים בספינה, והנה פסח מגיע; בימיהם הנסיעה היתה אורכת כמה חודשים, והנה הפסח מגיע: מה יעשה היהודי עם החמץ שלו? יזרוק אותו לים? אז מה יאכל אחרי ימי הפסח? ובכן נתנה התוספתא עצה: למכור את זה לגוי הנמצא עמו בספינה. אחרי פסח יוכל לבקש מהגוי למכור לו את זה, בכוון ההפוך.

אבל התוספתא הוסיפה עוד משפט: #ובלבד שלא יערים# כלומר שימכור באמת, ולא "כאילו ימכור".

על סמך דברים אלו נהגו בכל הדורות, ועד לפני כ-250 שנה, שהיהודי מביא את כל החמץ שלו בארגזים אל הגוי, והגוי משלם לו, ואחרי הפסח חוזר היהודי וקונה את החמץ מן הגוי (בדר"כ בתשלום יקר יותר ממש ששולם, והגוי יודע את זה, כלומר והוא משתף פעולה כי לבסוף זה ישתלם לו).

במשך הזמן התברר שקשה באמת לכל יהודי להביא את כל החמץ לגוי שלו, ולכן התחילו לנהוג במכירה קצת פחות טובה, אבל עדיין מועילה היטב להלכה, והיא לרכז את החמץ בחדר מסויים בבית היהודי, ולהביא אל הגוי רק את המפתח של החדר, וכך למכור לו את החמץ.

מישחקים באיסור תורה??

בתקופה זו עמד הרב 'בכור שורי' (במס' פסחים דף כא) ומחה בהתפשטות הגדולה של מכירות חמץ. הלא יש דיני קניינים לכל דבר. ולא הרי קנייני יהודי קנייני גוי, וגם לא הרי שניהם קניין גוי מיהודי או יהודי מגוי. אם יוצא שיש יהודים רבים שלא עושים את המכירה כראוי, וגם בוודאי יש שמוכרים בלי כוונה שלמה אלא רק למראית עין, וזה ממש מה שאסרה התוספתא "ובלבד שלא יערים".

אמנם הבכור שור לא פסל את המכירה לגמרי, וכתב שאע"פ שהערמה אינה מועילה באיסור חמץ מהתורה, היא מועילה באיסור דרבנן; וכיון שמבטלים את החמץ, נשאר רק איסור דרבנן ולא איסור תורה, ולכן ניתן להשתמש במכירה.

אולם רוב האחרונים חלקו על הנ"ל, וסברו שאם טענת הבכור שור נכונה שיש כאן הערמה, המכירה לא מועילה בכלל. כי את מה שמוכרים - לא מבטלים, ואת מה שמבטלים לא מוכרים, ונמצא שמתעסקים עם איסור תורה ממש, ואם יש כאן הערמה - אין כאן מכירה כלל.

ובכן, בתקופה זו השתנתה צורת המכירת חמץ. לא היה עוד שכל יהודי הולך לגוי כלשהוא ומוכר לו את החמץ, מכירה שכנ"ל לקויה בסמיכות דעת, אלא כל יהודי היה הולך לרב, ומוכר לרב את החמץ. כעת יש לרב בערב פסח את החמץ של כולם, והוא, מוכר יחיד - מוכר הכל כהלכה ומתוך ידיעת ההלכה לגוי יחיד הקונה את כל החמץ.

אמנם אז קם ערעור חדש של החתם סופר, שטען שאע"פ שהמוכר רוצה באמת למכור, כדי לא להכשל באיסור חמץ, אבל הגוי אינו רוצה באמת לקנות. כי מה יעשה עם אלפי פרטי חמץ של כל מיני אנשים ?

אז קם ה"שואל ומשיב", ותיקן צורה חדשה, הקיימת עד היום: היהודי אינו מוכר לגוי באופן ישיר, וגם אינו מוכר לרב כלל. אבל היהודי נותן הרשאה (יפוי כח, שליחות) לרב למכור לו את החמץ כהלכה. כעת כמעט הכל נפתר: השליחות תהיה כהלכה, והמוכר - הרב - יודע את כל דיני המכירה, וגם שאלת הסמיכות דעת מתכוננת מאוד, כי לפנינו רק שני בני אדם העושים עיסקה, ומבינים היטב את מהות העיסקה. על מכירה זו סמכו כהלכה רוב הפוסקים, החל מהמקור חיים, החת"ס, ערוה"ש, וכו', והיא קיימת עד היום.

זהירות: חמץ גמור

אבל שוב צץ ערעור נוסף: לצורך מכירת חמץ הננו משתמשים בקניינים רבים. אחד מהם הוא "קנין כסף", כלומר הגוי נותן לרב דמי קדימה על החמץ שהוא קונה, ובזה נקנה לו כל החמץ. אולם חוק התורה הוא שקנין לא חל על פחות משה פרוטה. וכשהרב מוכר לאלפי יהודים יחד, ומקבל מהגוי סך מסויים כמי קדימה, אין בסכום הזה "שווה פרוטה" בשביל כל אחד ואחד מהמוכרים!

גם על ערעור זה יש שהשיבו, אבל בעקבות כל הסערות הנ"ל הורו כמה מגדולי האחרונים (הגר"א ועוד) שאין להשתמש במכירה זו עבור חמץ גמור (שאיסורו איסור תורה), אלא רק עבור חמץ נוקשה וכיוצ"ב שאינו אלא איסור דרבנן.

כך אכן מומלץ למעשה, למי שיכול לנהוג כך ולתכנן את המזון בביתו לפני פסח, אע"פ שמעיקר הדין בוודאי להלכה המכירה תופסת גם בחמץ גמור.

ומה קורה השנה ?

אבל השנה מתעוררת עוד בעיה נוספת על הכל: כיון שאנחנו רוצים שהמכירה תחול ברגע האחרון, והרגע האחרון זה יום שבת בבוקר, ואי אפשר לעשות קנין בשבת, מוכרחים לעשות את המכירה לפני שבת. שהרי הלכה היא שאסור לעשות מקח וממכר בשבת אפילו לצורך מצוה. (ואפילו להר"ן ודעימיה שמותר לעשות 'קנין' בשבת לצורך מצוה. וכ"ש להחולקים שאפילו קנין אסור לעשות).

בנוסף, איננו יכולים לעשות את הקנין בערב שבת ולהתנות שיחול ביום שבת, בזמן, מפני שהגאון רבי עקיבא איגר נסתפק והחליט שגם דבר כזה אסור לעשותו בשבת.

ובכן אין לנו ברירה אלא לסיים את מכירת החמץ כבר בערב שבת. אבל מתי? האם לפני כניסת השבת, או ביום ששי בבוקר - בשעה שמוכרים את החמץ כל שנה? לצורך זה עלינו להכיר דין הנוגע לשריפת חמץ השנה.

מתי שורפים את החמץ ?

לגבי שריפת חמץ, כתוב במרדכי (פסחים סוף פ"ק) בשם רש"י שיש לשרוף ביום ששי בשעה חמישית, כמו בכל שנה, כדי שלא יבואו לטעות בשאר השנים. שהרי ביום שבת על הרוב אי אפשר לבער את החמץ, כי אסור לשרוף, וגם לא לפורר לרוח (או משום איסור מחתך או משום איסור טלטול לרשות הרבים), וגם לזרוק סתם לזבל אינו פתרון כיון שאין זה כלה כד, וגם לזרוק לאינסטלציה לא תמיד יש יכולת, ולכן כתב רש"י שיש לבער ביום שישי כאילו היה זה ערב פסח,, ושיש לעשות כך בסוף שעה חמישית - כמו בכל שנה, ואע"פ שעדיין ממשיכין לאכול חמץ עד שבת - יום י"ד בשעה חמישית.

גם השו"ע פסק כך, אולם הוא כתב שראוי לשרוף "לפני חצות". ונחלקו האחרונים בביאור הדבר, ומדוע לא כתב עד שעה חמישית כמו בכל השנים. ומהרש"ם הסביר שכיון שכל שנה שעה חמישית היא גזירה דרבנן, שהרי מדאורייתא צריך לבער רק בשעה שישי, אלא שחכמים הקדימו שעה משום יום המעונן וכדי שלא יבואו לטעות, א"כ בשנה שיום י"ד חל בשבת שבלא"ה מותר לאכול גם אחרי שעה שישי, אם יחמירו לשעה חמישית זה יהיה כמו גזירה לגזירה. ואולם שאר כל האחרונים ספרדים ואשכנזים חלקו על זה וביארו שאין כאן גזירה לגזירה, אלא רק עצה טובה להיצמד לכל השנים.

וכך היא ההלכה למעשה, שצריך לגשת לביעור חמץ ביום ששי לפני שעה חמישית, אע"פ שהוא אינו ערב פסח ממש, כדי שלא לחלק עם שאר השנים. אבל השאלה היא מתי יש למכור את החמץ. כי הלא ממשיכים להתעסק איתו, וא"כ המכירה והעיסוק סותרים זא"ז. ובשלמא מה ששורף ומה שמשאיר חמץ אינו סותר, כי זה בחמץ אחר וזה בחמץ אחר, אבל מה שמוכר וממשיך להתעסק באותו חמץ הוי סתירה. לכן כתב המהר"ם שיק (אור"ח סי' רה) שימכור רק בכניסת השבת. ובזה לא גוזרין כמו שריפה אטו שאר שנים, כי שריפה מסורה לכל העם ויבואו לטעות, משא"כ מכירת חמץ שהיא ע"י רבנים – לא יבואו לטעות. עד כאן דעה אחת.

אז מתי מוכרים את החמץ?

ובכן אנחנו חוזרים לשאלה, האם גם גבי מכירת חמץ אנחנו צריכים לעשות כמו גבי שריפת חמץ, למכור לגוי ביום ששי בשעה חמישית. ואכן יש מהאחרונים רצו לומר כך. אבל אחרים עוררו שזה לא יתכן, כי הרי אוכלים עדיין חמץ, וגם בעלי החנויות עדיין מוכרים חמץ (לגויים, או גם ליהודים הנצרכים לסעודת שבת), ואיך יתכן שהמכירה לגוי תחול כבר בשעה חמישית, בעוד שאנחנו ממשיכים להסתחר איתו עד כניסת השבת?

ולכן, יש שכתבו לעשות תנאי: עושים את המכירה ביום ששי לפני סוף שעה חמישית כמו בכל שנה, אבל המכירה תחול רק לפני כניסת השבת, שאז בלא"ה כבר לא מתעסקים עם חמץ.

אולם באמת זה בלתי אפשרי, מפני שמכירת חמץ כוללת כמה קניינים, שאחד היסודיים שבהם הוא "קנין סודר". ובקנין סודר יש מושג של "כלתה קניינו", כלומר שברגע שמרימים את הסודר נעשה הקנין, ואי אפשר לעשות קנין סודר שמתחיל עכשיו ונגמר רק לאחר זמן. וכמבואר בתוספות בכמה מקומות בש"ס. ובכן צריך לעשות מכירת חמץ ביום ששי בבוקר, באותה שעה שעושים כל שנה.

למכור את החמץ ביום ששי עם תנאי זמן לשבת

והנה, זה אי אפשר לעשות, למכור בערב שבת על תנאי שתחול המכירה בשבת, ולא רק בגלל הבעייה של 'ברירה' (שרק בשבת יתברר מה שנמכר – על פי מה שנשאר מן החמץ), אלא גם בגלל איסור מקח וממכר. כי כיון שמקח וממכר אסור בשבת, גם עשיית קנין מער"ש ע"מ שיחול בשבת, אסורה. וכדמוכח בשו"ע אור"ח (סי' שלט ס"ח) שאין עושים פדיון הבן בשבת משום איסור מו"מ, ומזה נטה הגרעק"א (מהדו"ק סי' קנט) להוכיח שאין מועיל לתת מעות בערב שבת ע"פ שיחול הפדיון בשבת, דאסור לגמור קנין בשבת. ועוד, דהא אמרו בירושלמי (תחילת מס' יומא) שרק לכהן גדול התירו לקדש אשה בערב יוהכ"פ על תנאי שאם תמות אשתו יחולו הקידושין ביוהכ"פ, ומשום שאין שבות במקדש. משמע שלסתם אדם אסור לקדש קידושין ע"מ שיחולו רק למחר בשבת. והביא עוד כן משם מהר"י ברונא שאסור לעשות קנין כזה. וכן מסיק לאסור בשו"ת אבני נזר (אור"ח סי' נא), וביאר שאע"פ שמלאכה שהתחילה מותרת להגמר בשבת, זה כיון שהכל נעשה מאליו ואי"צ עוד אל האדם, משא"כ קנין, אם מת עושה הקנין לא יהיה כלום, היינו שצריך עדיין את בעל הקנין, והימצאותו היא עשיית פעולה בשבת, ולכן אסור. עכ"ד. וכ"פ למעשה בשו"ת אגרו"מ (אור"ח ח"ג סי' מד), ושכבר הורה זקן ואין לשנות.

מאידך בשו"ת מהר"ם שיק הנ"ל ס"ל להתיר מן הדין. דהא שנינו (במשנה שבת יח ע"א) שמותר להתחיל אפילו מלאכה דאורייתא ההולכת ונגמרת בתוך השבת, כמו להשקות גינה, או לשים בגד בתוך גיגית צבע. וא"כ כ"ש דברים שאיסורם רק מדרבנן, כמו קניינים. וכ"פ למעשה בשו"ת כתי"ס (אור"ח סי' מו) שאם הוא לצורך מצוה יש להתיר, וכדמוכח בקידושי הכה"ג בערב יוהכ"פ. וע"ע בילקוט יוסף (פסח ח"ב סי' תמד סעיף מג), שהביא עוד אחרונים להתיר או לאסור. ולמעשה כמובן איננו נכנסים למחלוקת זו, ואיננו מוכרים מער"ש על מנת שיחול הקנין בשבת, ולא נמצא שום שטר מכירת חמץ לשנה ש"י"ד חל בשבת שיעשה כך.

אך המהר"ם שיק הנ"ל הציע למכור בזמן, בשעה החמישית, עם תנאי: היינו כמו ששורפים בשעה החמישית כן ימכרו בשעה חמישית, כדי שלא לחלק משאר השנים, אבל עם תנאי – שהקנין יחול רק לפני כניסת השבת. אלא שגם זה מעורר בעיה: מפני שמכירת חמץ כוללת כמה קניינים, וקנין לא מועיל אם בשעת חלות הקנין כבר כלתה קניינו. (וכמבואר בר"ן נדרים כח ע"ב ד"ה וכתב). ולכן בקנין סודר, או משיכה, אם בשעת חלות ההקנאה מעשה הקנין כבר הסתיים, הקניין לא חל. ורק בכסף ניתן לעשות מתנה לאחר זמן, כיון שהכסף עדיין קיים. וכיון שאחד הקניינים היסודיים במכירת חמץ הוא "קנין סודר", הנה אי אפשר לעשות קנין סודר שמתחיל עכשיו ונגמר רק לאחר זמן. וכמבואר בתוספות בכמה מקומות בש"ס. ובכן יש למכור את הכל, ביום ששי, בשעה החמישית.

ומה נעשה עם החמץ שנשאר לשבת?

מעשה צצה בעיה חדשה: אם כל החמץ נמכר, איך נאכל ממנו בשבת? הרי זה גזל הגוי! זה כבר לא שייך לנו! לכן יש שהציעו לעשות תנאי במכירה, שרק החמץ שיישאר אחרי סעודות השבת - הוא זה שיימכר לגוי. אבל לא כדאי להשתמש בעצה זו, כי אז נכנסים למחלוקת האחרונים אם "יש ברירה" בקנין, היינו לעשות מקח וממכר על דבר שלא ידוע עכשיו מה מוכרים וקונים - ויתברר רק לאחר זמן.

וגם כאן יש שהציעו לעשות תנאי במכירה, שרק החמץ שיישאר אחרי סעודות השבת - הוא זה שיימכר לגוי. (או שאפילו אם לא יעשו תנאי, אומדנא דמוכח הוא לשניהם שיש כאן תנאי). אבל לא כדאי להשתמש בעצה זו, כי אז נכנסים למחלוקת האחרונים אם "יש ברירה" בקנין גבי דבר דאורייתא, היינו לעשות מקח וממכר על דבר שלא ידוע עכשיו מה מוכרים וקונים - ויתברר רק לאחר זמן. לכן, הננו עושים את הדבר בצורה מהודרת, למכור את הכל מכירה מלאה מלאה בשעה החמישית, אבל מבקשים מהגוי רשות, לאכול מהחמץ "שלו" בשבת. מה שייאכל ייאכל, ומה שלא יאכל - ימשיך להיות שייך לו ולא נעבור עליו כלל.

ואע"פ שגם על זה יש מערערים ואומרים שזו חוכא ואיטלולא למכור לגוי ולהמשיך לאכול, וא"כ אין כאן שמיכות דעת במכירה מצד הגוי, לענ"ד אין כאן חוכא כלל. דהא הגוי אינו משלם לפי מה שנמכר כעת, אלא לפי מה שיימצא בשעה שיבוא לקחת את החמץ. וא"כ נהי שלגבי הקנין איננו מתנים כן (שיימכר רק מה שישאר), כדי שלא להכנס לנושא 'ברירה' בדאורייתא (בחמץ שנמכר ולא בוטל), מ"מ לגבי התשלום אין לו שום חיסרון בסמיכות דעת, שהרי לא ישלם אלא לפי מה שיהיה חמץ בפועל. והכל אתי שפיר.

לכן, הרבנות בבת ים, במכירה המהודרת שלה - תנהג בפטנט מחוכם: המכירה תהיה לגוי - מלא מלא, כולל כל החמץ שיש בבית. אבל מבקשים מהגוי רשות, לאכול מהחמץ "שלו" בשבת. מה שייאכל ייאכל, ומה שלא יאכל - ימשיך להיות שייך לו ולא נעבור עליו כלל.

כך נזכה השנה בעזרת ה', להסדיר את דיני החמץ כהלכתם.